

KÁRMÁN GÁBOR

Magyarország és Erdély egy 17. századi svéd népkönyvben*

Bár Svédország a 17. század folyamán regionális jelentőségű középhatalomból európai szintű nagyhatalommá nőtte ki magát – amely elsősorban a vesztfáliai békében jutott kifejezésre –, az Oszmán Birodalom kiesett a skandináv királyság látóköréből. Szórványos diplomáciai kapcsolataik nagyrészt a svéd királyok és Erdély fejedelmei közti szövetségekötések folyamányai voltak, és ennek következtében a század 40–50-es éveire koncentrálnak.¹ A 17. századi Svédországban mindössze két könyv jelent meg, amely az Oszmán Birodalommal foglalkozott. Az első Claes Rålamb, a svéd király képviselőjében 1657–58 folyamán Konstantinápolyban járó diplomata jelentése volt, amely – előszava szerint – a nagy érdeklődésre való tekintettel jelent meg, huszonegy évvel benyújtása után.² A másikat Erland Dryselius jönköpingi lelkész adta ki a század végén.

A svéd–oszmán kapcsolatok az utóbbi időben számos kutatás témáját adták: elég csak a 18. századi konstantinápolyi követcsalád, a Celsingek bibyi rezidenciáját feldolgozó, több területről érkező kutatót foglalkoztató munkacsoportot említeni.³ Annál meglepőbb, hogy a fent említett két könyv alapos elemzését egyet-

* 2000/2001-ben végzett svédországi kutatásaimat a Svenska Institutet ösztöndíja tette lehetővé; segítségüket ezúton is köszönöm.

¹ ARNE, Ture J.: *De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet.* = Hävd och Hembygd (2.) 1927. 37–40; BJÖRKMAN, Walter: *Die schwedische-türkischen Beziehungen bis 1800.* In: MENZEL, Theodor (hrsg.): *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932.* Leipzig, Harrasowitz, 1932. 10–12; ARNE, Ture J.: *Svenskarna och Österlandet.* Stockholm, Natur och Kultur, 1952. 65–70; JARRING, Gunnar: *Vidgad horisont.* In: EKSTRAND, Gudrun (red.): *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII.* Stockholm, Livrustkammaren, 1984. 137–142.; ŚWIECICKA, Elżbieta: *Den diplomatiska trafiken mellan Sverige, Tatariet och Osmanska riket från Gustav Vasas tid till Karl XII.* In: BOSTROM ANDERSSON, Rut (red.): *Den nordiska mosaiken. Språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar. Humanistdagarna vid Uppsala Universitet 1997.* Uppsala, Uppsala Universitet, 1997. 297–299.

² RÅLAMB, Claes: *Kort Beskrifning om thet som wid then Constantinopolitanske Resan är föreluppit, Huruledes Kongl. May:tz anförtrodde Ährender äro förrättade, samt uthi hwad wilkor then Turkiske Staten widh samma Tydh befans.* Stockholm, Keyser, 1679. A beszámoló magyarországi részeitől SCHEITZ Emil közölt szemelvényeket: *Rålamb Kolos svéd királyi követ utazása Magyarországon át 1658-ban.* = A Földgömb (1.) 1930. 295–312.

³ KARLSSON, Åsa: *Centrum för kunskap och kontakter. Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet.* = Dragomanen (4.) 2000. 30. 39. jegyzet.

len svéd kutató sem vállalta magára. Rålamb – akinek a 20. században útinaplóját is kiadták – még részesült némi figyelemben,⁴ ám Dryselius könyvét az elemzők általában mindössze néhány sorban minősítették. Ezek kiemelik az oszmánokkal szembeni elfogultságát, sőt, Elżbieta Świącicka egyenesen muszlimellenes propagandairatnak bélyegzi.⁵ A magyar kutatás számára Dryselius írása több jelentőséggel bír: a *Luna Turcica* ugyanis a tizenötödik századtól kezdve egyre kevésbé foglalkozik az oszmán történelemmel, viszont egyre több figyelmet fordít a magyar és erdélyi história ábrázolására. Az olvasó néha hosszú oldalakon keresztül nem találkozik a műben törökökkel, míg alapos leírást olvashat többek közt a magyar királykoronázás szertartásrendjéről, vagy a Wesselényi-összeesküvés következményeiről. Dryselius krónikája tehát már csak azért is érdemes a bemutatásra, mert a kevés lehetőség egyikét tisztelhetjük benne, amelyen keresztül ismeretet nyerhetünk arról, hogyan látták a három részre szabdalt magyar királyságot a 17. századi Skandináviában.

Erland Dryselius 1641-ben született, a dél-svédországi Ljungby közelében.⁶ Apjának pályáját követve alighanem ő is paraszt lett volna, ha a gyülekezet lelkésze fel nem figyel a fiú kiváló képességeire. Az ő ajánlására küldte apja tanulni Växjö iskolájába. Húsz éves volt, amikor először utazott német területre, hogy tanulmányait ott folytassa. Rostockban, Wittenbergben és Jenában járt, majd hazaérkezvén, 1664-ben Uppsala egyetemére iratkozott be. Hedvig Eleonóra királynétől kapott ösztöndíjával újabb hároméves külföldi tanulmányúton vett részt, így disszertációját Wittenbergben védhette meg, 1673-ban. 1675-ben avatták lelkésszé, és – miután rövid ideig a királyi család egyes tagjainak udvari lelkésze volt – a södermanlandi Sorunda gyülekezetének élére került. A politikai életben is tevékeny részt vállalt: 1682-ben a rendi gyűlés tagjaként részt vett a XI. Károly régenseinek tevékenységét ellenőrző bizottság munkájában. Hat évvel később

⁴ RÅLAMB, Claes: *Diarium under resa till Konstantinopel 1657–1658*. Utg. av Christian CALLMER. Stockholm. Norstedt, 1963. /Historiska handlingar, 37/3./; A diplomata tevékenységéről és naplójáról lásd JARRING, Gunnar: *Claes Brorsson Rålamb. 1600-talsresenär, diplomat och kulturpersonlighet*. = Meddelanden (Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul) (11.) 1986. 29–44; BRENDAMOEN, Bernt: *Some Remarks on Claes Brodersson Rålamb and his Contemporaries*. In: EHRENSVÄRD, Ulla (red.): *Turcica et Orientalia. Studies in Honour of Gunnar Jarring on His Eightieth Birthday 12 October 1987*. Stockholm, Svenska Forskningsinstitutet Istanbul, 1987. /Swedish Research Institute in Istanbul Transactions, 1./ 9–18; KÁRMÁN Gábor: *Svéd diplomácia a Portán 1657–1658. Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége*. = Sic Itur ad Astra (13.) 2001. 1–2. 53–85; KÁRMÁN Gábor: *Fatányér és kőkorszó. Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével*. = Korall (9.) 2002. Szeptember 107–136.

⁵ ARNE: *i. m.* 1952. 70.; BROBERG, Gunnar: *Stormaktstida möten*. = Multiethnica (8.) Juni 1991. 2; ŚWIĘCICKA: *i. m.* 1997. 300.

⁶ Életrajzának forrásai: BJÖRKMAN, Rudolf: *Jönköpings historia III*. Jönköping, Richards, 1919. 429–437; OLSSON, Bror: *Dryselius, Erlandus Brodderi*. In: *Svensk Biografisk Lexikon XI*. Stockholm, Norstedt, 1932. 472–475; RYSTAD, Göran: *Jönköping under stormaktstiden*. In: RYSTAD, Göran–SALLNÄS, Birger–WESSMAN, Lars: *Jönköping stads historia II. Från stadens brand 1612 till kommunalreformen 1862*. S. I, s. n., 1965. 262–263.

nyerte el az éppen megüresedett jönköpingi lelkészséget, amely egyértelműen előrelépést jelentett, mivel a közép-svédországi város fontos igazgatási központ, a négy svéd királyi fellebbviteli bíróság egyikének székhelye volt. 1708-ban bekövetkezett haláláig itt teljesített szolgálatot.

Dryselius nagy tiszteletnek örvendő lelkész volt, amit elsősorban műveltségének köszönhetett. Prédikációi – amelyek közül százhetvenkettő nyomtatásban is megjelent – Bror Olsson szerint néha igen erőteljesek és hatásosak voltak, bár túlságosan sok utalása az Ótestamentum és a svéd történelem eseményeire legtöbbször nehezen követhetővé és anekdotikussá tette őket. Dryselius mindenesetre nemcsak prédikációiban engedte szabadon historizáló hajlamát, hanem kiterjedt irodalmi munkásságot is folytatott, csaknem egyedül foglalkoztatva városának nyomdászát, Petter Hultmant. Az Ó-, illetve az Újtestamentum egyháztörténete mellett a világi történelem is foglalkoztatta: a *Monarch-Spegel* (Királytükör), hosszas címe szerint a négy birodalom, illetve a császárok történetét dolgozza fel Nimródól I. Lipótiig, míg a már említett *Luna Turcica* „mintegy tükörben mutatja a hívságos mohamedán kormányzatot.”⁷ Egy, a pápaság történetét bemutató műve töredékben maradt.

Dryselius minden művére jellemző a királyhoz való lojalitásának hangsúlyozása. Ezt már disszertációjának témaválasztásával is egyértelművé tette: a *Lineamenta gloriae Sveciae* az ún. góticismus, a 17. század Svédországnak nagy hatalmi ideológiája szellemében ismerteti a skandináv királyság uralkodóinak dicsőségét. Az ismertetés az ősi svédekkel indul, akikről már Julius Caesar is rettegett, és közismert mondását az ő esetükben „veni, vidi, fugi”-ra módosította. Megtudhatjuk még belőle, hogy a svédektől Nagy Károly is félt, de a nép igazi virágkorát a Vasa-ház uralma alatt érte el. Legnagyobb teret természetesen pártfogójának, az özvegy Hedvig Eleonóra anyakirálynőnek néhai férje, X. Károly Gusztáv kapta.⁸

Mind a *Monarch-Spegel*, mind a *Luna Turcica* az 1690-es években jelent meg, így ajánlásuk is az időközben megkoronázott új uralkodónak, XI. Károlynak szól. Dryselius azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem hosszas előszóban fejtegette témaválasztásának okait, és azt, miképpen segítenek hozzá könyvecskéi a király jóhírének megőrzéséhez. Ez a császárok történetéről szóló munka esetében egyszerűbb feladat volt, hiszen hivatkozhatott a XI. Károly és Nagy Károly közti (feltételezett) rokoni kapcsolatra, amely a királyt magát is császári utódok sorába emelte. Emellett kérte olvasóit, hogy amikor az istentelen és zsarnoki uralkodók által okozott károkról értesülnek, adjanak hálát Istennek, hogy ilyen kiváló, jámbor és igazságos uralkodójuk van, aki békét és biztonságot ad népének.⁹

⁷ DRYSELIUS, Erland: *Monarch-Spegel, eller Kort Bertällelse om de Fyra Monarchier och Hufwud Regimenten i Werlden, ifrån den Förste Monarchen Nimrod, in til denne tid regerande Keisar Leopold I. af åtskillige Trowärdige Historieskrifware, på wårt Swänska Språk, enfaldigt sammanfattadt*. Jönköping, Hultman, 1691; DRYSELIUS, Erland: *Luna Turcica eller Turkeske Måne, anwjsandes lika som uti en Spegel det mahometanske wanskelige Regementet*. Jönköping, Hultman, 1694.

⁸ DRYSELIUS, Erland: *Lineamenta gloriae Svecicae*. Wittenbergæ, Henckel, 1673.

⁹ DRYSELIUS: *i. m.* 1691. III–XVI.

Dryselius az utóbbi stratégiát követi a törökökről szóló mű esetében is: ajánlásában felhívja az olvasók figyelmét arra, milyen hálásnak kell lenniük azért, hogy elkerülték a törökök zsarnoki hatalmát, és helyettük olyan kiváló uralkodójuk van, mint XI. Károly.¹⁰ Miután megelőlegezi a kötet morális tanulságát – vagyis hogy az ősi, igaz törvényektől való eltérés okozza a népek bukását, többek közt a törökök által leigázott magyarokét is –, a *Luna Turcica* előszavában buzdító beszédet intéz honfitársaihoz:

„buzgón kell kérnünk Istent, hogy egyesítse minden keresztény király és uralkodó szívét, így közös erővel és egyetértésben szilárdan ellen tudjanak állani a gonosz és barbár ellenségnek; hogy a Mindenható küldjön nekik szentségéből segílyt, vigye végbe terveiket és erősítse meg őket Szent Lelkével, hogy Isten nevének dicsőségére és gyülekezetének drága menedékére és oltalmára férfiasan és szerencsésen harcoljanak, és végül elnyerjék a győzedelmet!”¹¹

XI. Károly abszolutista államának kiépítésében nagy szerepet juttatott a lutheránus egyháznak is. Mint minden hasonló államban, részben az egyház volt felelős a hatalom legitimációjáért: azért, hogy Svédország lakosai ne csak félelemből engedelmeskedjenek a törvényeknek, de morális kötelességüknek is tekintsék azt.¹² Így egy, az uralkodóháznak Dryseliusnál kevésbé elkötelezett egyházi szerző esetében is érthető lenne a dicsőítő hangvétel. Ugyanakkor kérdéses, mennyire volt része XI. Károly ideológiájának a törökellenes háborúk felmagasztalása.

A svéd király hivatalosan csak 1686-ban vett részt a Magyarország területén folyó nemzetközi törökellenes háborúban, mintegy ezer fős serege Buda ostromának utolsó napjaiban érkezett a várhoz, és egy hónap múlva haza is tért.¹³ 1684 és 1687 között udvarának egyik főnemese, Nils Bielke ugyan harcolt a Habsburgok oldalán az oszmán csapatok ellen, ám Dryselius könyvének megjelenésekor, 1694-ben már régóta hazatért, királyának kívánságára.¹⁴ Az oszmánok elleni küzdelem propagandisztikus felhasználásáról sokkal korábbról van tudomásunk. A XI. Károly koronázása alkalmából, 1672 decemberében tartott pompás felvonulás alkalmával használt öltözékek az abban az évben kezdődött lengyel–oszmán háborúra utaltak. A svéd főnemesség színe-java négy quadrillban vonult fel. Az első a letűnt idők dicsőségét, az erény uralmát szimbolizáló rómaiak öltözékeit viselte, és az új király is köztük lovagolt. A második csoport a vad törököket szim-

¹⁰ DRYSELIUS: *i. m.* 1694. IX.

¹¹ DRYSELIUS: *i. m.* 1694. XV.

¹² UPTON, Anthony F.: *Charles XI and the Swedish Absolutism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998. /Cambridge Studies in Early Modern History/ 169–178.

¹³ ROSQUIST, Nils: *Svéd királyság*. In: BARISKA István–HARASZTI György–VARGA J. János (szerk.): *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai*. Bp., Budapest Főváros Levéltára, 1986. II. 961–962.

¹⁴ MALMSTRÖM, Oscar: *Nils Bielke och kriget mot turkarna 1684–1687*. Stockholm, Nordin & Josephsson, 1895. 17–87; a Nils Bielke által zsákmányolt és vásárolt tárgyak képezik Svédország kora újkori iszlám művészeti emlékeinek nagy részét: ÅDAHL, Karin: *Orientalismen i svensk konst. Islamiska föremål, förebilder och influenser i konst och konsthantverk*. [Höganäs], Wiken, 1989.

bolizálta, akik a békés Európát fenyegetik. Utánuk következtek az ártatlan szenvedők megtestesítői, a lengyel öltözékben vonuló főurak, míg a menetet a nyugati öltözékben lovagló, Európa összes nemzetét képviselő nemesek zárták. A koronázás emlékére készült díszes kiállítású, hatvan pompás metszetet tartalmazó kiadvány – amely a kor svéd arisztokrata körökben legnépszerűbb festője, David Klöcker Ehrenstrahl munkája – magyarázó szövegben fejtette fel az egyébként nem különösebben bonyolult szimbolikát: Európa népei csakis összefogva képesek megfékezni a barbár törököket, akik Lengyelországra támadva újra a kontinens békéjét fenyegetik. S ha ez teljesül, ismét az erény korszaka következhet be.¹⁵

Hosszas és alapos kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy megtudhassuk, mennyiben foglalkoztatta a skandináv királyság közvéleményét az 1683 után meginduló, magyarországi törökellenes hadjárat. A rölapok és hírlevelek egész korabeli Európára jellemző áradata mellett Svédországban 1645 óta létezett egy heti rendszerességgel megjelenő folyóirat is, amelyet királyi utasításra a stockholmi postamester volt köteles összeállítani, külföldi nagyvárosokban fizetett levelezőinek híradásaiból. 1674 óta két udvari tanácsos felügyelte a lapot, hogy a benne megjelenő hírek összeállítására és hangvétele megfeleljen a kormányzat elképzeléseinek.¹⁶ Feltételezhető, hogy a Habsburgokkal jó kapcsolatban lévő XI. Károly Svédországában a törökellenes háború hírei nem maradhattak ki a kormányzat szócsövének tudósításaiból.

Dryselius munkája mindenesetre egyértelműen csatlakozott ahhoz a tradícióhoz, amelynek az 1672-es koronázási menet is része volt. Európában a 15–16. század folyamán alakult ki az első egységes törökkép, amelyben az oszmánok zsarnoki és kegyetlen hódítókként jelennek meg. A rájuk ruházott vonások nem sokban különböznek a korszakban általános ellenségképtől – többek közt azoktól, amelyekkel a svédeket és a franciákat látja el a Német-Római Birodalom publicisztikája a harmincéves háború alatt – csupán egy fontos vonásuk különíti el őket: eltérő vallásuk.¹⁷ Az iszlám már a középkor óta kihívás elé állította a keresztény

¹⁵ KLÖCKER EHRENSTRAHL, David: *Certamen equestre caeteraque Solemnia Holmiæ Suecorum Ao: MDCLXXII. M. Decbr: celebrata cum Carolus XI. omnium cum applausu Aviti Regni Regimen capesseret.* Stockholm, Eberdt, 1672.

¹⁶ ÅBERG, Alf: *Hur nyheterna kom till Sverige.* In: GRENHOLM, Gunvor (huvudred.): *Den svenska historien 4. Gustav Adolfs och Kristinas tid 1611–1654.* Stockholm, Bonniers, 1967. 188–189; RIES, Paul: *The Politics of Information in Seventeenth-Century Scandinavia.* In: DOOLEY, Brendan–BARON, Sabrina A. (eds.): *The Politics of Information in Early Modern Europe.* London–New York, Routledge, 2001. /Routledge Studies in Cultural History, 1./ 240–245.

¹⁷ GROTHAUS, Maximilian: *Zum Türkenbild in der Kultur der Habsburgermonarchie zwischen den 16. und 18. Jahrhundert.* In: TIETZE, Andreas (hrsg.): *Habsburg–osmanische Beziehungen / Relations Habsbourg–ottomanes.* Wien, 26.–30. September 1983. *Colloque sous le patronage du Comité international des études pré-ottomanes et ottomanes.* Wien, Verl. des Verbundes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1985. /Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 13./ 69–73. A Német-Római Birodalom törökképéről magyarul lásd BARBARICS Zsuzsa tanulmányát: „Türck ist mein Nahm in allen Landen...” *Művészet, propaganda és változó törökkép a Német-római Birodalomban a 17. század végén.* = *Hadtörténelmi Közlemények* (113.) 2000. 329–374.

teológusokat és történetírókat. Legtöbben a kereszténységről leszakadt, tévelygő szektát láttak bennük, akiket a szélhámos Mohamed rossz útra vezetett. Torzításaik nem mindig tudatlanságból eredtek: a 9. századi hispániai apokaliptikus írónak bőven lett volna lehetőségük az iszlám közeli megismerésére, ám ehelyett nézeteik egyes része a folklórból érkezett, mások saját rosszindulatú kitalációikat használták fel. Ugyan a 13. században, Avicenna és Averroës filozófiájának felfedezésével megindult az iszlám alaposabb megismerése, ám ez a folyamat a későbbiekben a visszájára fordult. Paradox módon ez éppen az oszmán előrenyomulás 15. századi sikereivel összhangban történt: az iszlám megszűnt potenciális szövetséges lenni – amellyel kapcsolatos remények a korábbi századokban feltűnedeztek –, és a róla írott munkákban ismét burjánzott a fantázia.¹⁸ A 16–17. századi, az Oszmán Birodalomba utazó franciák közül C. D. Rouillard mindössze egyet talált, aki hajlandó volt az iszlámot vallásként és nem babonaként értelmezni.¹⁹

Dryselius négy könyvre osztotta a *Luna Turcicát*. Az első könyv Mohamed életével kezdődik, és pontosan a fent említett összetevőket tartalmazza. Az iszlám próféta minden cselekedetét kiforgatja, szarkasztikus hangnemben ostromozza a hiszékeny népet, akit megtévesztett a hamis tanítás, és racionális érvekkel próbálja cáfolni a Korán téziseit. Ezek színvonala nem különösebben magas, amit talán elég csak egyetlen példával illusztrálni. Dryselius kétségbe vonja, hogy a test nélküli lélek képes válaszolni az angyalok hozzá intézett kérdéseire, illetve, hogy a rossz válasz esetén az angyalok képesek lennének kínozni a gonosz lelket. Hogy feltegye a koronát roppant frappáns meglátásaira, hozzáteszi: egyáltalán, már az is kétséges, hogyan képesek elviselni az angyalok a rothadó test bűzét (25–26.).

A fent említett példának forrását is megadja: Johannes Andreas Maurus leírásában található, aki Dryselius szerint török pap volt – annak ellenére, hogy a papság mint intézmény az iszlám vallásban nem létezik –, 1487-ben lett keresztény és ezután írta meg részletesen a Korán cáfolatát. Ez az információ felveti a *Luna Turcica* forrásainak kérdését. Az első, korai időkről szóló könyvben – amelyben következetesen törökökről ír, holott az általa ismertetett események nagy részének arabok, később tatárok a főszereplői – szerzőnk még ad támpontokat, csakúgy, mint az Oszmán Birodalom kezdeti szakaszát ismertető részben. Középkori, latin nyelvű szerzők krónikáit sorolja, amelyek közt Thuróczy János, illetve Bonfini krónikái is feltűnnek.²⁰ A későbbiekben azonban egyre kevesebb alkalommal tudhatjuk meg, honnan merítette a svéd lelkész – időnként meglehetősen hiteltelen – információit. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Dryselius továbbra is számos forrásból dolgozott, műve kompiláció, annak minden hátrányával. Igencsak jellemző Bethlen Gábor esete, aki először Székely Mózes leverése után kerül említésre, mivel

¹⁸ SOUTHERN, Richard William: *Western Views on Islam in the Middle Ages*. Cambridge, MA – London, Harvard University Press, 1962.

¹⁹ ROUILLARD, Clarence Dana: *The Turk in French History, Thought and Literature (1520–1660)*. Paris, s. n., 1940. /Études de littérature étrangère et comparée, 13./ 336.

²⁰ Thuróczy Nándorfehérvár 1440-es ostrománál tűnik fel (75.), míg Bonfini Hunyadi János sikereinek ismertetésekor idézi (80.).

Bethlen Gábor arcképe a *Luna Turcica* 163. oldalán

a bujdosók Erdély fejedelmévé választják (megtoldva azzal a nem hiteles információval, hogy Bethlen ennek megerősítésére elvette feleségül Székely özvegyét – 162–164.). A későbbi fejedelem ezután egy darabig nem szerepel a történetben, csak Báthory Gáborral folytatott viszálya kapcsán kerül ismét szóba. Dryselius szükségesnek tartja, hogy újra bemutassa – „Bethlen Gábor, aki erdélyi nemesúr volt, és addigra már kapcsolatba került a törökkel” (177.) –, holott a két említést alig tíz oldal választja el egymástól. Elképzelhető, hogy Dryselius nem volt tudatában a két személy egyezésének, hiszen első esetben Gabriel Bethlen, másodikban Bethlen Gábor formában írja le nevét (később pedig hol Bethlen, hol Gábor alakban utal rá).

A kötet kompiláció voltából fakadó hiányosságok egy másik jellegzetes példája Thököly Imre értékelése. Dryselius az 1683-as események ismertetésekor meglehetősen sötét képet fest a magyar főúrról: bár a császár amnesztiát hirdetett számukra,

„Thököly és kísérete a török oldalán maradtak, és nagyobb kárt okoztak a császáriaknak, mint maguk a törökök és tatárok. Thököly különböző előkelő magyar uraknak fejét vettette, és egy másik előkelő, Johann Meltzer nevű urat nyilvánosan felakasztatott, amiért a császár pártjára állt.” (366.)

A későbbiekben azonban több oldalt szentel annak, hogy nagy együttérzéssel ismertesse Thököly pályáját, kiemelve jámbor keresztényi lelkületét és fejedelmi erényeit (428–432.). Utóbbi esetben forrását „egy szavahihető szerző”-ben jelöli meg (428.), amely a röpirat-irodalom egyik kedvelt fordulata. Ha feltételezzük, hogy a svéd lelkész a 16–17. századi eseményeket nagyrészt röpiratok, hírlevelek és folyóiratok alapján állította össze, magyarázatot találhatunk arra is, miért hagyja abba forrásainak pontos jelölését: ezek a híradások ugyanis nagyrészt a szerző neve nélkül láttak napvilágot.

Éppen a munka kompiláció voltánál fogva, nehéz lenne bármilyen állandó szemléletmódot találni a *Luna Turcicában*. Léván svéd evangélikus lelkész, Dryseliustól az olvasó elvárna, hogy protestáns és – legalábbis a harmincéves háború időszakáról írva – Habsburg-ellenes álláspontot képviseljen. Ám Thököly példája kiválóan mutatja, hogy a kettősséget, amely a fejedelemmel foglalkozó korabeli európai irodalmat jellemzi – török csatlós, vagy a protestantizmusért és a szabadságért küzdő magyar főúr – Dryselius minden különösebb nehézség nélkül ötvözi ugyanabban a könyvben.²¹ Bethlen Gábor 1618–19-es hadjáratanál pedig még ennél is meglepőbb jelenséggel szembesülünk: amikor beszámol róla, hogy Bethlen Rödington körülfárta, és a császári helyőrség már az éhhalál küszöbén volt, isteni beavatkozásként értékeli azt, hogy a fejedelem – egy felmentő seregről szóló rémhír hatására – hajlandó volt fegyverszünetet kötni (219.). Ha belegondolunk a szemben álló felek vallási megoszlásába, hasonló kommentárokat fordított helyzetben várnánk a svéd lelkésztől.

²¹ Thököly ambivalens kortárs megítéléséről lásd: KÖPECZI Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége.” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., Akadémiai, 1976; CSAPODI Zoltán: *A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén*. = Aetas 1995. 1–2. sz. 140–168.

A pápai zsoldosok kivégzése a Luna Turcica 157. oldalán

Az olvasó néha hiába várja a protestáns irodalomból jól ismert érvelési formákat. Az 1444-es várnai ütközet előzményei között Dryselius megemlíti ugyan, hogy Ulászló király megszegte a frissen kötött békeszerződést, de – többek közt Magyar Istvánnal ellentétben – kihagyja a ragyogó alkalmat a királyt erre biztató pápa és kardinálisok elmarasztalására (81–83.).²² A mohácsi vereségért azonban már egyértelműen Tomori Pált teszi felelőssé, akit a következőképpen jellemez: „ostoba ember és becsvágyó ferences szerzetes, Kalocsa érseke, aki erőszakkal hadvezérré tette magát, és kézzel-lábbal bizonygatta, hogy majd ő megveri a török hadakat.” (112.) A csata leírása ugyancsak Tomori általa feltételezett gyenge hadvezéri képességeit jelzi, hiszen a magyar sereg azonnal elveszíti az ütközetet. Erdély nagy szerzetes-politikusa, Fráter György sem jár jobban: őt kapzsinak és hitetlennek bélyegzi Dryselius (124–125.).

A 16. század végének véres eseményeit a svéd lelkész különösebb kommentár nélkül ismerteti, sem Báthory Zsigmond, sem Vitéz Mihály, sem Giorgio Basta nem részesül elítélő megjegyzésekben. A leghosszabban a pápai lázadás leverésénél időzik Dryselius, részletesen ismertetve a török oldalára álló vallon zsoldosok kegyetlen kivégzését. A hatás fokozása végett erről kép is található a kötetben, amely – lévén meglehetősen egyszerű, gyermekrajzra emlékeztető fametszet – kétséges, hogy elérte-e célját.

Bocskai történelmi szerepét – Thökölyhez hasonlóan – Dryselius kétféleképpen értékeli. Egyrészt kijelenti:

²² Vö. MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rendezte KATONA Tamás. Bp., Magyar Helikon, 1979. 52.

„Mely idő alatt miféle siralom és nyomorúság jutott Magyarország és a körülötte fekvő földek osztályrészéül, leírni nem lehetséges: hiszen a törökök, tatárok és a bocskaiták, akik mind egy követ fújtak, és egymással jó kapcsolatban álltak, itt-ott beütöttek, és tüzzel és vassal dúlták a földet; így sok hely teljesen megsemmisült, mivel sok nép onnan a hegyekbe és más lakatlan területekre menekült, ahol sokakat elvitt az éhség; sokakat pedig elvitt a török és a tatár örök nyomorúságra, amely a halálnál is rosszabb.” (172.)

Ugyanakkor Bocskait halála után a következőképp jellemzi: „istenfélő úr volt, aki több figyelmet fordított az evangélikus vallás megtartására, mint saját magára és életére.” (173.)

Báthory Gábor fejedelemsége már sokkal egyértelműbben negatív megítélésben részesül. A fejedelem szászokkal folytatott viszályát Dryselius részletesen ismerteti, csaknem egy teljes oldalt szán a szász városok II. Mátyáshoz írott kérvényének ismertetésére (177–178.). Ez talán annak a következménye lehet, hogy szász forrást használt a korszak bemutatásához, bár ebben az esetben nyilván nem tévedett volna akkorát, hogy azt írja: a szászok Nagy Károly idején költöztek Erdélybe (177.). Báthory Gáborról, annak halála után adott értékelése mindenesetre nem hagy kétséget az ifjú fejedelem megítélése felől: „Elvesztette hát, kegyetlen és zsarnoki uralma miatt, nemcsak földjét és népét, de még az életét is, és igazolta a régi szöveget: Ritkán halnak a zsarnokok természetes halállal.” (179.)

Bethlen Gábor az első erdélyi fejedelem, aki kapcsolatban állt Svédországgal. Ha azonban arra számítunk, hogy ezáltal az ő bemutatása pontosabb, csalódnunk kell. Lippa várának ostromát ugyan megírja a svéd lelkész, de beszámolóját azzal fejezi be: a fejedelem megígérte, hogy nem adja át a várat a töröknek (181.). A harmincéves háború első szakaszába való beavatkozásról meglehetősen hosszú rész szól. Itt Dryselius forrása alighanem a katolikus oldalról származhatott, mert hosszan részletezi a protestánsokkal szemben kegyetlenkedő Dóczy András kassai kapitány megkínzását és a jezsuiták kivégzését. Kivételessé teszi azonban az esetet, hogy ezúttal a svéd lelkész saját értelmezését adta a cselekménynek, hangsúlyozva Dóczy protestánsellenes cselekedeteit (184.). Sajátos, hogy Bethlen kapcsolatait a cseh rendekkel és a Téli Királlyal csak a nikolsburgi béke megkötése után, mintegy véletlenül említi.

Bethlen uralkodásának utolsó tíz évéről nem sok információhoz juthatunk, utolsó magyarországi hadjárata ki is maradt a *Luna Turcicából*, ezzel szemben Esterházy Miklós nádornak három hatalmas győzelméről is részletesen beszámol Dryselius a második hadjáratból visszavonuló török csapatok felett. A Brandenburgi Katalinnal kötött házasság említése után már csak Bethlen végrendeletének vázlatos ismertetése maradt hátra.

Az I. Rákóczi György hatalomra jutása utáni időszakból két levelet is közöl Dryselius, amelyeket állítólag Esterházy és Rákóczi váltottak egymással. A nádor levele felhívja a fejedelem figyelmét, hogy ne szakadjon el igaz uralkodójától, a magyar királytól, és felszólítja II. Ferdinánd megkövetésére, felajánlva közbenjárását a király kegyelme érdekében. Rákóczi válasza – stílusából ítélve valószínűleg hamisítvány – a következőképpen hangzik:

„Hogy a nemes magyar királyságnak ilyen méltatlan átkot kell hordoznia nádorának személyében, igen sajnáljuk. Fájdalommal hallottuk mély felháborodását, ha boldog tanácsa a karácsony előtti böjt idején érkezett volna, az éhezés okozta rémálomnak tartanánk. De hogy mi, akik az ország legnemesebb családjaiból és legősibb nemzetségeiből származunk, hagyjuk magunkat meggyőzni egy dölyfös és szégyentelen magyar ökörpásztor által, és hogy a fejedelemséget, amelyet sok ellenséges szándék ellenére a Mindenható gondoskodása és parancsolatja nekünk ajándékozott, papírosának fenyegetésére és hívságos unszolására elhagyjuk és rabló kezeibe helyezzük, az egész tisztességes világ számára képtelennek és gyalázatosnak tűnne. De hogy mi árulással mocskoltuk volna be magunkat, vagy igaz urunktól elszakadtunk volna, sosem bizonyíthatja be az ostoba tanácsadó. Talán azt kell erről gondolni, hogy szája az ökörganajtól oly tisztátalan lett, hogy azt az egész Duna sem tudja kimosni. Épp ezért jószándékú tanácsunk az, hogy ha vissza akarná nyerni elkőborló eszét, arra figyeljen, miképp vezetheti jól és híven hazáját, és ne akarjon kánikulában szánon utazni, vagy karácsonykor zöld füvet kaszálni. A császár Öfensége ellen nem tettünk semmi olyat, amiért bocsánatot kellene kérnünk, de ha az ostoba nádor úr többet tett, mint amennyiért felelni képes, foglalkozzon maga azzal, miképpen nyerhetne bocsánatot.” (224–225.)

Mivel a „nádor úr” kifejezést Dryselius Monsieur Palatinként említi, feltételezhetően francia forrást használt.

Természetesen ezek után Dryselius beszámol a nádor és a fejedelem közti harcokról, a császári oldal békekötésre való hajlamát II. Gusztáv Adolf németországi hadjáratával magyarázva (225.). Ugyanígy részletesen ismerteti a Rákóczi és Brandenburgi Katalin közti összetűzéseket, majd Bethlen István és a budai pasa támadását. Hosszasan időzik a szalontai ütközet leírásánál, a korszak híradásaiban szokásos eljáráshoz híven külön megemlítve a zsákmányolt zászlók számát. Az 1644–45-ös magyarországi hadjáratot is meglehetősen leegyszerűsített formában adja elő: Kassa elfoglalása (a háború első lépése) után gyakorlatilag már semmi nem történt, Rákóczi nem találkozott számottevő ellenállással, de csak egyetlen várat tudott bevenni. Ezután már csak a linzi béke pontjainak ismertetése maradt hátra, amelybe Dryseliusnál becsúszik Oppeln és Ratibor az erdélyi fejedelem birtokába kerülése is, amely valójában csak Bethlen a császárral kötött békéiben szerepelt. Annak megemlítésére, hogy Rákóczi svéd szövetségben háborúzott, már csak a békekötés után kerül sor. Ekkor Dryselius felhívja a figyelmet arra, hogy Rákóczi kedvező békepontjai annak voltak köszönhetőek, hogy Lennart Torstensson serege is a Duna mellett járt, és a császár nem akart egyszerre két ellenfél ellen háborúzni. Az, hogy a két sereg közt volt összeköttetés, csak onnan derül ki, hogy Rákóczi búcsút mond a svédeknek, mielőtt seregével együtt hazamegy. (236–237.)²³

I. Rákóczi György halála után, hosszú idő óta először, Dryselius nemcsak erdélyi, hanem magyarországi eseményekről is beszámol. Az 1650-es évek elejének „jó conjuncturája” számos portyát hozott, amelyeket az arányokra nem különösebben érzékeny Dryselius alaposan ismertet: egy 1651 novemberi Zrínyi-portya ugyanannyi terjedelmet kap (240.), mint I. Rákóczi György teljes 1644–45-ös had-

²³ I. Rákóczi György külföldi híréhez lásd: GÖMÖRI György: *I. Rákóczi György híre a XVII. századi Angliában*. In: *Uő: Erdélyiek és angolok. Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*. Bp., Héttorony, 1991. 27–36.

viselése. Természetesen nem maradhat el a nagyvezekényi ütközet megemlézése sem, felsorolva az elesett négy Esterházyt (241.). Részletes leírást közöl I. Lipót királlyá koronázásáról is (244–247.).

II. Rákóczi György megítélése a kortárs röpirat-irodalomban általában nagyon kedvező, nem annyira szerencsétlen lengyelországi hadjáratát emelik ki, hanem inkább azt, hogy a török ellen harcolva esett el.²⁴ Nincs ez másképp Dryselius esetében sem. Miután ismertette két sikeres hadjáratát Moldvába és Havasalföldre – utóbbit a havasalföldi vajda támadásának sikeres visszaveréseként állítva be –, közli, hogy X. Károly Gusztáv szövetségében Lengyelország ellen indult. Dryselius úgy tudja, a svéd király távozása után a hazafelé tartó Rákóczit a lengyelek ütközetben megverték és így kényszerítették békére. Még a halottak számát is megadja (ötezer fő), nem tud viszont az erdélyi sereg tatár fogságba eséséről (249–250.).

A legmeglepőbb fordulat azonban csak ezek után következik. Az Erdély számára katasztrofális 1658-as török büntetőhadjárattal kapcsolatban Dryselius a következőket írja:

„Rákóczi erdélyi fejedelem összevonta minden seregét, mely országában tartózkodott, bátran és félelem nélkül szembeszállt a törökkel, hogy az erőszakért erőszakkal fizessen: Ez oly jól sikerült neki, hogy nemcsak egyes török csapatokat vert meg, de végül a teljes török sereget futásra bírta, és oly nagy buzgalommal eredt a menekülő török nyomába, hogy amelyiket nem fogta el, azt egy közeli mocsárba kergette, ahol egy részük megfulladt és életével lakolt, a török tábor pedig gazdag zsákmányt nyújtott a fosztogató erdélyieknek. Az elfogottak közt volt az egrí pasa Musztafa bég, Esztergomból a janicsárok legfőbb agája, a budai legfőbb aga, Ali bég Budáról, a lippai bég, Ali bég Vácról, akit a csatában a lovag agyontapostak, s emellett még sok előkelő tiszt. A nagyvezír maga is csak nagy nehézségek árán szabadult meg, egy huszár el is fogta volna, miközben egy patakon lovagolt át, ha néhány török nem jön a segítségére és le nem vágják a huszárt.” (250–251.)

1659-ben aztán már a *Luna Turcica* szerint is nagy vereségeket szenvedtek az erdélyiek, ám a „bátor hős”-nek aposztrofált fejedelem halála is csak a balszerencse műve volt, hiszen 1660-as, törökellenes hadjárait sikerekkel kezdte. Marad még meglepetés a végére is: a fejezet utolsó mondatában Dryselius közli, hogy Rákóczi testét Eszékre vitték temetni (253.).²⁵

Nagyvárad eleste, a Kemény és Barcsai közötti háborúskodások és a császári csapatok megjelenése előbbi megsegítésére szintén megtalálható Dryselius beszámolójában, bár időnként nem egyszerű feladat elválasztani a szövegben a jelentős seregmozgásokat a legfeljebb lokális fontossággal bíró portyáktól. Az olvasó ismét találkozhat meglepő kommentárokkal, így azt az eseményt, hogy Székelyhíd a csá-

²⁴ GÖMÖRI György: *II. Rákóczi György a kortársak szemében*. In: Uő: *Erdélyiek és angolok. Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*. Bp., Héttorony, 1991. 48–52; R. VÁRKONYI Ágnes: *A „kereszténység Achillese”*. In: R. VÁRKONYI Á.: *Europica varietas – hungarica varietas*. Bp., Akadémiai, 1994. 76–90. (Korábbi változata: *A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György*. = *Történelmi Szemle* (27.) 1984. 1–2. sz. 67–79.)

²⁵ Az eredetiben olvasható „Essech” semmiképp nem értelmezhető a helyes „Enyed”-nek.

szár helyett Apafihoz csatlakozott, „szégyenteli és elítélendő lázadás”-ként értékeli (271.). Az 1663–64-es törökellenes háborúkat, Érsekújvár elestét, és Zrínyi Miklós haditetteit – amelyek izgalomban tartották a korabeli röpiratirodalmat²⁶ – hosszasan elemzi, bár leírása itt is hemzseg a félreértésektől. A legnagyobb zavart a Szentgotthárd után történtek okozták: a már egyszer szétvert oszmán sereget a győztesek ugyan nem üldözik, mégis alkalmat találnak rá, hogy még kétszer megverjék, miután az felgyújtotta Zrínyiújvárat, Kiskomáromot és Egerszeget, majd a Rába felé (!) menekült.

„Ezáltal a törökök rákényszerültek, hogy békét kössenek a keresztény császárral húsz éves időtartamra. A törökök ebben a békében megtarthatták Érsekújvárat, négy magyarországi megyével, de le kellett mondaniuk Erdélyről, bár azzal a feltétellel, hogy Apafi fejedelem bizonyos mennyiségű éves adót fizet majd a török császárnak.” (280.)

A Zrínyi Miklós haláláról adott beszámoló (281–282.) csak a vadkanról beszél, nem említve bármilyen más, már a kor röpirodalmában is szellőztetett elméletet a baleset hátteréről.²⁷ Figyelemre méltó, hogy Dryselius a vasvári béke okmányainak kicserélése után említi először, hogy az oszmán birodalom figyelme ezzel fordulhatott Velence felé, holott a kandiai háború akkor már húsz éve folyt Kréta szigetének birtoklásáért. A következő kérdés, amelyet érint, a Wesselényi-összeesküvés megtorlása. Beszámolója rokonítható a *Siralmas jajt érdemlő játék* címmel korabeli magyar verzióban is fennmaradt, számos változatban ismert röplap-beszámolóval.²⁸ Néhány pontot a svéd lelkész nem érint, míg más helyeken több részletet árul el, így több nevet említ a magyar variánsnál, és kiterjed Tattenbach gróf kivégzésére is (285–297.). A protestáns gyászévtized eseményei azonban teljes egészében kimaradnak a *Luna Turcicából*, holott ez az időszak nagyon is foglalkoztatta a protestantizmus védelmezőjeként fellépő Svédországot: a Bécsbe küldött svéd követ ki is adatta állama tiltakozó iratát a gályarab prédikátorok ügyében.²⁹

²⁶ G. ETÉNYI Nóra: *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében.* = Aetas 1995. 1–2. sz. 95–138; G. ETÉNYI Nóra: *Magyarországi ostromhírek az európai sajtóban (1663–1664).* In: PETERCSÁK Tivadar–BERECZ Máttyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben.* Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999. /*Studia Agriensia*, 20./ 83–103; G. ETÉNYI Nóra: „*Szigetvár 1664. évi ostroma.*” *Egy téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány.* = *Történelmi Szemle* (41.) 1999. 1–2. sz. 209–227.

²⁷ BENE Sándor–BORIÁN Gellért: *Zrínyi és a vadkan.* Bp., Helikon, 1988. /*Labirintus*/ 71–94.

²⁸ BAJÁKI Rita: *Siralmas jajt érdemlő játék.* In: BAJÁKI Rita (közread.) – HARGITTAY Emil (szerk.): *Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról.* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 1997. 5–31; a nemzetközi visszhangról lásd még R. VÁRKONYI Ágnes: *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671.* In: FODOR Pál–PÁLFFY Géza–TÓTH István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Bp., MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002. /*Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek*, 2./ 425–427.

²⁹ MAKKAJ László: *Bevezetés.* In: UŐ (szerk.): *Galeria omnium sanctorum. A gályarab prédikátorok emlékezte.* Bp., Magyar Helikon, 1976. 23.

A könyv fennmaradó, több mint száz oldalát az 1683-mal kezdődő, magyarországi felszabadító háborúk töltik ki. Egymás után sorjáznak a különböző, kisebb-nagyobb haditettek, valóság és valótlanok egyaránt, és a svéd lelkész mindeközben arra is megtalálja a lehetőséget, hogy beszámoljon I. József magyar királlyá koronázásáról, illetve a IV. Mehmed ellen Konstantinápolyban kitört lázadásról. Nagy ritkán előkerülnek a háború Magyarországon kívüli frontjai is (így Velence sikelei), ám Dryselius továbbra is elsősorban a magyar hadszíntér eseményeit ecseteli, nagy részletességgel és kevés következetességgel. És mindezt a következő mondatral zárja:

„Bármennyire is szeretném szórakoztatni a kegyes olvasót a török hadicselekményekről szóló beszámolóm teljessé tételével a jelenlegi, 1694. évig, de meg kell állnom 1688 elején. A hadiesemények oly kockázatosan állnak, hogy nem lehet biztosat írni róluk, csak miután már láttuk a végeredményt. Ezért inkább elhalasztanám ezt egy megfelelőbb időre, mint hogy ostoba és tökéletlen elbeszélésekkel tömjem a kegyes olvasót.”

Mint a korábbiakból kiderült, annak ellenére, hogy Dryselius az 1688-as évvel abbahagyta a krónika írását, elbeszélése magán hordozza a tökéletlenség egyes jegeit. Ha azt kérdeztük, hogyan láthatták a három részre szabdalt Magyarországot Svédországban, válaszunk az lesz, hogy a nagy távolság meglehetősen sokat torzított: a *Luna Turcica* hemzseg a félreértésektől, álhírektől, sőt – egységes szemlélet hiányában – még a királyt népszerűsítő pedagógiai funkcióját sem láthatta el maradék nélkül. Nem tudjuk ezen kívül, milyen körben fejtette ki hatását: a jönköpingi nyomda túlzottan kicsi volt ahhoz, hogy különösebben nagy kapacitással rendelkezessen, és nem tudunk későbbi újrakiadásról, így olvasóinak száma nagyon kicsi lehetett. A svéd királyság lakosságának természetesen más eszközök is rendelkezésre álltak, ha Magyarországról akart információhoz akart jutni: ezek elemzése más tanulmányok feladata lesz.

GÁBOR KÁRMÁN

La Hongrie et la Transylvanie dans un livre populaire suédois de 17e siècle

Erland Dryselius, pasteur de la commune suédoise Jönköping, a rédigé son ouvrage historique intitulé *Luna Turcica* en 1694. Le livre, destiné par l'auteur plutôt à un large public qu'aux cercles savants, résume l'histoire de la communauté, qualifiée par l'auteur comme turque, mais comprenant également les autres peuples musulmans, à partir de Mohamed jusqu'en 1688. A partir le 16e siècle Dryselius concentre son attention avant tout aux événements du théâtre de guerre de Hongrie, et son ouvrage peut être considéré plutôt histoire hongroise et transylvaine que turque. Vue les fautes et malentendus innombrables, la *Luna Turcica* ne peut pas servir de source historique, par contre le livre présente de façon excellente, combien l'image de la Hongrie est déformée dans l'opinion publique suédoise.